

РЕЦЕНЗІЇ

СВІДКИ ДАВНО МИНУЛИХ ДНІВ

Буковина в роки Першої світової війни 1914-1918 рр.: Документи / Упорядкування, передмова, коментарі, переклад з німецької і російської мов В. М. Ботушанського. – Чернівці: Технодрук, 2014. – 356 с.

Ювілейні дати в історії країни завжди були в центрі уваги дослідників, які намагалися оцінити подію з висоти часу, історичного досвіду, для того щоб заглянути в майбутнє, враховуючи уроки минулого. Таким «ювілеєм», без сумніву, є сторіччя з дня початку Першої світової війни, яка за своїми масштабами і кількістю жертв була непорівняльною з іншими подіями, а за своїми наслідками не мала собі рівних в історії людства до того часу. Події тих далеких днів знайшли своє відображення в численних наукових розвідках (статтях, дисертаціях, монографіях і т. д.), у збірниках документів. Ці документи – неоцінене джерело для вивчення історії тієї епохи, зафіксованої учасниками, очевидцями, сучасниками. До таких збірників документів належить і рецензоване нами видання. Підкреслимо, що наближення вищезгаданого сумного «ювілею» – 100-річчя початку Першої світової війни – поживило наукові дослідження і публікацію джерел з означеної проблематики в окремих регіонах України. Прикладом цього є вихід у світ збірника документів «*Буковина в роки Першої світової війни*», підготовленого упорядником, професором Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича В. М. Ботушанським.

До збірника включені документи з різних архівних фондів державних установ, що діяли під час війни. Як справедливо зазначає упорядник, хоч опубліковані документи стосуються приблизно одних і тих же подій, їх оцінка представниками воюючих сторін істотно різниться. Росія воювала під облудними гаслами «собирання «руських» земель» (хоча це були українські землі), «освобождения «русских братьев» (хоча це були українці) «из-под австрийского ига», Австро-Угорщина ж прагнула утримати українські території Галичини, Буковини і Закарпаття.

Найбільше документів взято із фондів Державного архіву Чернівецької області (ДАЧО). Передусім це – фонди Крайового управління Буковини (ф. 3), Заставнівського (ф. 7), Кіцманського (ф. 8), Чернівецького (ф. 4) повітових управлінь, що діяли за австрійської влади під час війни. У них відображені мобілізаційні заходи з початком війни, призов до війська, арешти та інтернування в концтабори «внутрішніх ворогів» – українських і румунських

священиків, учителів, службовців, селян, а також діяльність військово-польових судів, взяття людей у заручництво та інше (документи №№ 1-3, 5, 9, 12, 14, 21, 37, 124-125, 203, 210, 223, 230, 239, 255, 267, 269-270, 273, 276, 282, 288, 291, 330, 372, 401, 428, 437).

Окремі документи містять інформацію про намагання австрійських властей евакуювати вглиб імперії адміністративний персонал, кошти, худобу й т. д. (№№ 6, 44, 335); про масове біженство, особливо євреїв, які знали про погромницьке ставлення до них російських військових, а також про втечу частини українців, німців, угорців (№№ 96, 295, 405). Австрійські військові й цивільні власті за наказами Відня підпорядковували потребам армії робочу силу місцевого населення, коней, машини (№№ 4, 172, 224, 244, 245, 259, 272), працю російських військовополонених (№№ 132, 287, 360); проводили реквізиції (примусова закупівля за низькими цінами) продовольства, фуражу, вилучення для потреб армії металів, зокрема церковних дзвонів (№№ 152, 240, 246, 265, 277, 402). Багато джерел розповідають про вилучення значних коштів з краю: від селян, корпоративних об'єднань, землевласників шляхом воєнних позик, які ніколи не були повернуті (№№ 71, 185, 254, 256, 260, 262-264, 266, 283, 285, 286, 301, 303, 304, 370, 383, 387, 391, 393, 394, 397, 403, 439).

Серед документів чимало донесень, рапортів місцевих представників влади у вищестоящі інстанції, скарг громадян через грабіжницьку поведінку окупаційних російських військових властей: плюндрування, пограбування, підпали єврейських, поміщицьких, селянських садиб, прямих розбій, насильства (№№ 130, 154, 213, 214, 216, 225, 229, 252, 299), депортацію буковинців углиб Росії (№№ 351, 384, 389). Лише у поодиноких документах ідеться про їх дружнє ставлення до населення (№№ 362, 445). Подибуються документи, в яких ідеться про жорстоке ставлення угорських військових (гонведів) до українських селян Заставнівського повіту (№№ 236, 250).

Війна супроводжувалася численними руйнуваннями продуктивних сил, зубожінням населення, голодом, що відображено в документах (№№ 48, 111, 141, 160, 213, 279, 366, 374, 379, 381, 385, 386, 417, 418, 431, 441, 444, 454). Держава ввела монополію на хліб, м'ясо,

яйця, овечу вовну, деякі промислові товари широкого вжитку (№№ 233, 234, 241, 275, 281, 284, 396, 416), організувала відповідно до закону допомогу родинам військовослужбовців, хоч при цьому було багато зловживань, що засвідчують документи №№ 231, 237, 441, 443, а також допомогу тим, хто зазнав збитків від війни (№№ 235, 243, 247, 248, 261). В окремих документах мова йде про людські втрати на фронтах (№№ 379, 442), каліцтво дітей від знайдених боєприпасів (№№ 380, 392, 419).

У збірнику документів ідеться про те, що з погіршенням становища трудових верств населення, поразками Австро-Угорщини на фронтах Першої світової війни як у Габсбурзькій монархії загалом, так і на Буковині зростало невдоволення продовженням війни, що особливо проявлялося у масовому дезертирстві буковинців з армії (№№ 209, 218, 388, 433, 446, 451), у вимогах населення про припинення війни, проведення аграрних реформ, у підтримці УНР і бажанні українців приєднати край до Великої України (№№ 153, 406, 412, 422-427, 430, 432, 435, 436, 438, 450); австрійські ж власті намагалися приглушити такі настрої (№№ 400, 408, 410, 411, 424, 427).

У документах знаходимо відомості про те, що в періоди, коли російські окупаційні війська були вигнані з краю, місцева австрійська влада, підприємці, поміщики робили спроби відбудови господарства (№№ 140, 144, 147 – 149, 164, 382, 413, 414, 421, 448).

Із фонду «Канцелярії чернівецького губернатора» (ф. 283), що діяла тут з перервами у 1914-1917 рр. як окупаційна адміністрація, до збірника включено 66 документів, на основі яких можна судити про те, з кого формувалася адміністрація (№№ 23, 72, 90, 93, 97, 228), про її вимоги щодо здачі населенням зброї, ліквідації місцевого самоврядування, введення російської валюти тощо (№№ 27, 30, 33); взяття під охорону від пограбування російськими солдатами покинутих поміщицьких маєтків (№№ 86, 87, 89, 91, 95, 105) (щоправда, безуспішне); арешти місцевих жителів та утримання їх у в'язницях як шпигунів (№№ 38, 46, 298, 343, 364).

Чимало документів містять інформацію про реквізицію росіянами у населення продовольства і фуражу, демонтаж обладнання підприємств та вивезення його в Росію (№№ 99, 112, 316, 322, 325, 326, 333, 340, 344, 345, 348, 354, 357). Багато джерел з цього фонду розповідають про тяжкі примусові дорожні та окопні роботи тисяч осіб місцевого населення для потреб російської армії, втечі з цих непосильних робіт (№№ 296, 302, 306, 317, 319, 327, 328, 331, 332, 334, 337, 341, 342, 346, 347, 349, 250, 352, 353, 355, 357, 359, 363, 365, 367).

Варті уваги документи, в яких міститься інформація про злочини австрійських військових

властей проти мирного населення (№№ 115, 297), необхідність надання російською окупаційною адміністрацією продовольчої допомоги місцевому населенню (№№ 312, 314, 320, 323), безуспішні спроби росіян відкрити школи (№№ 307, 310, 311, 324, 356, 358, 361), кроки щодо надання мешканцям краю допомоги в лікуванні від сказу (№№ 318, 368), загибель дітей від знайдених боєприпасів (№ 309).

Зазначимо, що до збірника включено 37 документів про події Першої світової війни на Буковині, які відклалися у Центральному державному історичному архіві України (ЦДІА України) у Києві – фонд 361 «Канцелярія військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни». За змістом вони дещо перегукуються з 283-м фондом ДАЧО щодо кадрів буковинської окупаційної адміністрації, присланої з Росії (№№ 15, 20, 32, 40, 268, 321, 338), про майбутній політико-адміністративний поділ Буковини (№№ 40, 113), необхідність інкорпорації Буковини до складу Росії (№№ 65, 102), встановлення розмірів податків і реквізицій (№№ 34, 70), нарядів на важку роботу для потреб армії (№ 377), необхідність втягнення Румунії у війну на боці Росії (№ 103), боротьби з революційним рухом і дезертирством (№№ 129, 313), надання допомоги голодуючому населенню (№№ 22, 41, 114, 116), відмову людей від такої допомоги через можливу помсту австрійських властей (№ 137), потребу відкриття шкіл для занять дітей шкільного віку (№№ 329, 336, 339).

Підкреслимо, що значну частину документів (їх 118) взято упорядником з Австрійського державного архіву у м. Відні, зокрема з фондів Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини, передусім його Першого політичного відділу, а також із фонду «Спадщина Миколи Василька». У цих документах міститься інформація про хід воєнних дій загалом, зокрема на Буковині (№№ 83, 88, 108, 109, 280, 289, 292, 293), про арешти, заручництво та інтернування австрійською владою місцевих жителів як «ворогів імперії» (№№ 39, 63, 75, 76), біженство з Буковини у західні провінції імперії (№№ 143, 220, 375), грабіжницьку, ганебну поведінку російських окупантів на Буковині, збитки, завдані ними краю (№№ 55, 60-62, 66, 68, 73, 74, 128, 134, 142, 146, 157, 242, 378, 390), негідну поведінку угорських військ (№№ 242, 250), участь місцевих селян у пограбуванні поміщицьких маєтків (№ 162).

Але чи не найбільше у цьому фонді документів, в яких мовиться про наполегливу боротьбу австрійської дипломатії щодо залучення на свій бік Румунії як союзниці у війні проти Антанти, зокрема Росії (№№ 10, 11, 16-19, 24-26, 29, 31, 35, 36, 50-52, 80, 81, 84, 98, 107,

121, 133, 150, 151, 159, 187, 194, 200, 238, 290). Певною компенсацією за це мала бути передача Румунії частини Південної Буковини і Бессарабії. Становлять інтерес документи про участь західноукраїнців, у т. ч. й буковинців на боці Австрії у діяльності СБУ, УСС (№№ 7, 42, 67, 78, 100, 106, 453), створення й участь у боях проти росіян гуцульського батальйону (№№ 43, 77, 79, 138, 155, 156), вплив революційних подій 1917-1918 рр. в Україні на настрої буковинців (№№ 369, 390, 426).

До збірника включені документи, опубліковані ще в 1935 р. в Москві і Ленінграді в рамках багатотомної серії «Международные отношения в эпоху империализма» (6-8 томи), які стосуються гострої дипломатичної боротьби російської дипломатії у 1914-1916 рр. за залучення в союзники королівської Румунії з винагородою за це у вигляді південної частини окупованої Буковини (№№ 69, 82, 120, 122, 131,

135, 161, 163, 168-174, 176, 179-184, 186, 188-193, 195-199, 201, 202, 204-208, 211, 212, 215, 217, 219, 221, 222, 227, 232, 300).

Більшу частину документів, опублікованих у збірнику, перекладено упорядником з німецької та російської мов у повному викладі, частину – методом регест, тобто у стислій передачі змісту джерела. Деякі з цих джерел упорядник уже публікував раніше. Але з огляду на сторічний ювілей початку Першої світової війни він, образно кажучи, зібрав «під одним дахом» усе, що є зручним для користування даним тематичним збірником джерел.

Пропонований збірник документів – результат багаторічних наукових пошуків джерел та їх опрацювання професором В. М. Ботушанським. Немає сумніву в тому, що він гідно поновить джерельну базу буковинознавства, стане в нагоді дослідникам, які вивчають історичне минуле краю.

Мазурок О. С. (Ужгород),
Олашин М. В. (Ужгород)

РАДЯНСЬКА КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ НА ЗАКАРПАТТІ МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

Колективізація в Закарпатті: політичні та адміністративні заходи примусового впливу на селян.

1944-1955: Збірник архівних документів і матеріалів / Упорядник О. М. Корсун. –

Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2014. – 800 с., іл.

Аграрна політика на Закарпатті у перші повоєнні роки була саме тим ключовим важелем, який кардинально змінив систему суспільних відносин і соціально-економічне обличчя краю. Сучасні науковці під аграрною політикою розуміють «стратегічно зорієнтовані і здійснювані політично-правові, соціально-економічні, організаційно-управлінські заходи щодо сільського господарства, аграрних та земельних відносин» [1].

Сільське господарство – домінуюча галузь виробництва і головний об'єктивний системоутворюючий чинник розвитку місцевої економіки, соціальної, демографічної і просторово-поселенської структури Закарпаття перших повоєнних років – стало основною сферою, з якої у щойно возз'єднаному з Україною регіоні політично-примусовими методами місцевими комуністами і центральними компартійно-державними органами СРСР та УРСР розгорнулося цілеспрямоване насадження радянської моделі політичних і соціально-економічних відносин господарювання та адміністративно-директивного управління. Селянство краю було відчужене від землі і закріпачене колгоспно-радгоспним ладом.

Розпочалася руйнація вікових традицій, культури і моральних цінностей закарпатського села, його пролетаризація і маргіналізація. Впродовж незначного за тривалістю історичного періоду закарпатське село пережило два радикальні перевороти. Спочатку – земельну реформу Народної Ради Закарпатської України 1944-1945 рр., яка тимчасово створила масу середніх і дрібних приватних власників – господарів землі. І відразу ж потім – радянську колективізацію 1946-1950 рр., яка ліквідувала такого господаря.

Комуністична політика в аграрному секторі була складовою процесу прискореної радянізації Закарпаття у перші повоєнні роки. Закарпаття найпізніше з-поміж західних областей увійшло до складу України і, відповідно, найдовше зберігало центрально-європейську модель ринкових аграрних відносин. У 1944-1945 рр. політика нової влади на селі за характером взагалі була більш наближеною до практики зарубіжних східноєвропейських країн «народної демократії», ніж до радянських стандартів. У 1944-1945 рр. існував певний шанс, виходячи з об'єктивних регіональних умов, для альтернативного розвитку сільського господарства Закарпаття,